

Nádas Péter

A helyszín óvatos meghatározása
Alaposan körbejárunk egyetlen vadkörtefát

Amióta ennek az óriási vadkörtefának a közelében élek, el sem kell mozdulnom, hogy messzire lássak, vagy visszanézzek az időbe.

A vadkörte levele kicsi, gömbölyded, sűrűn növekszik az ágakon. Maguk a levelek fényesek, kemények, akár a marhabőr, a leveles ágak a földig lehajlanak, a vezérágak pedig szabályos gömbkoronát emelnek az égre, felfogják a hőt, megszűrik a fényt, a csapadékot maguk köré pergetik.

A göcseji dombháton, a hosszú dombvonulatok délkeleti lejtőin, másutt is élnek a környéken ilyen magányos vadkörtefák. Augusztus végétől október elejéig bőségesen potyogtatják fanyar gyümölcsüket, vastagon megterítik vele a sovány földet. A helybeliek a hullott gyümölcsből pálinkát főznek, ecetet készítenek, s mindkettőnek páratlan a minősége.

A vadkörteének a termékenység a végzete.

Nyári felhőszakadások után, mikor a növények több nedvességet nem képesek már befogadni, a gyümölcsök súlyától olykor megroppannak és leszakadnak a fák vezérágai. A lombkoronák e nyári balesetektől megbomlanak, sérülékennyé válnak, ám tépett, egyre viharvertebb állapotukban is több évszázadon át kitartanak. A mi hatalmas vadkörtefánk megőrizte szabályos koronáját. *Arbores excelsae*, ahogy az erdészeti szaknyelv mondaná, a fajta kivételes példánya. Habár egyszer, egy álmos

nyári délutánon, hatalmas roppanás törte meg a csöndet, s ugyanekkor a talaj is megdobbant alattam, fájdalmasan. Mire rohantam, lássam, mi történik, leszakadt, a földön hevert egy hatalmas oldalág. Az első pillantással nem is mérhettem fel, hogy milyen tragédia történt. Mintha egyik karja tőből szakadt volna ki. Felfűrészelttem, ősszel a cserépkályhában meleggé változott. Hiánya azóta fáj. Igyekszem úgy nézi a fát, hogy ne lássam sebhelyét. Bár egy évtized alatt más ágainak megnövekedett levélzetével majdhogynem kitöltötte a lombkorona hézagát. Mintha azt mondanám, jól tudja a mi vadkörtefánk, hogy mikor mit kell tennie. Lassan visszaépíti a tökéletességét, vagy legalább tökéletessége látszatát.

Másodszor írom, hogy a mi vadkörtefánk, holott soha nem gondoltam, hogy a tulajdonom lenne. Inkább fordítva áll. Különös szerencsének érzem, hogy két évtizede a közelében élhetek, s ha a munkából felpillantok, akkor talpig virágban, lombjától telten, vagy hónapokon át akár csupaszon láthatom.

A legidősebb helybéliek úgy mesélik, hogy nyári estéken, mikor nem akar szünni a hőség, már az ő ifjúságukban alatta gyűlt össze a falu. Ezek szerint a fának már nyolcvan évvel korábban tekintélyes nagyságúnak kellett lennie. Amíg nem volt kerítésünk, alkonyatkor az idős férfiak hozták is a sörüket, a fa alatt leültek a fehér kerti asztalunkhoz, s már leszállt az éjszaka, de még mindig beszélgettek, halkán. Amihez tudni kell, hogy egy ilyen nagy vadkörte alatt a legtartósabb nyári forróságban is hűvösebb marad. Az idős férfiak közül ma már egy sem él.

Magyarázatként még azt is hozzá kell tenni, hogy amikor a helybéliek falut mondanak, akkor nem egyszerűen a földrajzi névvel ellátott helységet értik alatta. A világ értelmében használják a szót, mint a franciák, mikor azt mondják *tout le monde*. A falu azonos a mindenkivel, aki pedig a körön kívül él, természetesen nem számít a mindenkihez. Ezekkel kicsit úgy vannak, mint a spártaiak, a lesbosziak, az athéniek és az összes többi görög, mikor is magukon kívül mindenki mást barbárnak tartottak. Vagy legalábbis olyan állatias lénynek,

aki nem ismeri és nem tiszteli az isteneiket, a nyelvüket sem használja tisztességesen, egyszóval, nem ember. Avagy úgy vannak vele, mint az a német, lengyel, magyar, cseh és itáliai zsoldosokból összetrombitált középkori hadsereg, amelynek a falutól nem is olyan messzire a félelmetes törökkel kellett volna megmérkőznie. A különböző nemzetiségű harcosok a csata előtti éjszakán mégis annyira megharagudtak egymásra, hogy fegyvereikkel egymásnak estek. Nem tűrhették, hogy a többiek állatias hangokat hallassanak beszéd helyett és a normális emberi nyelvből ne értsenek semmit. Lemészárolták és megfutamtították egymást, s így engedtek közösen utat a rettegett ellenségnek, aki aztán hosszú évszázadokra csaknem mindent el is pusztított.

Nálunk a közeli falvak népe a létező világhoz tartozik, a mindenhez és mindenkihez, a távolabbi falvak népe nem.

Ez valószínűleg azért van így, mert hosszú, bonyolult, titkos és nyilvános egyeztetési manőverek után a faluban nagy hirtelen mindenkinek egyformán kell cselekednie, míg más falvakban bizonyára másként és máskor kell egészen mást csinálniuk másoknak, s ez teszi a különbséget. Amikor a falu elérkezettnek látja az időt a krumpli ültetéshez vagy a kukoricatöréshez, akkor vitán felül áll, hogy mindenkinek krumplit kell ültetnie vagy kukoricát kell törnie, s akkor a falu krumplit ültet vagy kukoricát tör. Sokáig idegenkedve figyeltem ezt az összehangolt és az időjárási viszonyokhoz rendelt működést, de mindig pórul jártam az egyéni döntéseimmel. Ha nem azt csinálom, nem akkor és nem úgy csinálom, ahogy a falu csinálja, akkor a szó fizikai értelmében nehezítem meg az életem. Ami a föld és az ég, a talaj és a csapadék viszonyát illeti, a falu sem tud mással számolni, mint valószínűséggel. Csak hogy semmiféle individualista fölfogás nem gátolja abban, hogy alárendelje magát ennek a valószínűségnek. Ez olyan mély és minden életjelenségre kiterjedő kényszer, amit az individuális döntésekhez szoktatott tudat alig képes megemészteni.

Amikor a falu valamit tesz vagy észlel, akkor sem a cselekvésnek, sem az észlelésnek nincs alanya, nincs személy,

illetve a cselekvésben vagy észlelésben érintett személyeket a kollektív tudat rituálisan elnyeli és tapasztalataikat a helységet jelölő köznévhöz rendeli. Ma a falu krumplit ültet. Természetesen mindig vannak hangadó személyek, akiknek a hosszan, bonyolultan és rejtélyesen előkészített döntésekben valószínűleg nagyobb szavuk van, miután azonban megszületett a döntés, s valamennyien ellenvetés nélkül alárendelik magukat ennek, az ő személyüknek sincs többé jelentősége. Sem akkor, ha jó volt a számításuk, sem akkor, ha rossz. A közös döntésekkel kapcsolatban húsz év alatt soha nem hallottam utólagos szemrehányást. Legfeljebb rögzítik, hogy ebben az évben így történt meg, ami a másik évben másként. A cselekvéssel kapcsolatos felelősséget nem kötik személy nevéhez, a magukéhoz sem, még feltűnő mulasztások esetén sem. A dolgok pontosan úgy vannak elrendezve a mindenségben, ahogy megtörténnek.

Nekem legalább tíz évig tartott, amíg elfogadtam, hogy kaszáláskor bármilyen meleg legyen, tényleg hosszú nadrágot és hosszú ujjú inget kell viselnem, s az ingnek a legfelsőbb gombjáig zárva kell lennie. Aki nem így kaszál, nem tudja rendesen regulálni a testhőmérsékletét, ráhül az izzadtság, a bögölyök halálra marják.

A falu fogalmának azonban van még egy ennél tágasabb, ennél is elvontabb értelme. A falu nem csupán a hozzánk tartozó mindenkit, összes észleléseit és cselekvéseiket jelenti, mindazokat, akik vérségileg közel állnak és mindazt, amit csinálnak vagy elkerülnek, hanem e mindenki által egyidejűleg birtokolt, teljes kollektív tudattartalmat. A falu tudásán kívül nincs tudás.

Elmondok egy történetet, amely élesebben megvilágítja a szóhasználatot, illetve a megfellebbezhetetlen és vízhatlan elképzelést a világról, amely mögötte áll.

A második világháborúban többször átvonult a front e tájon, s egyszer, amikor épp oroszok verték ki a németet, hat német katona megszökött az egységétől és megbújt a közeli szőlőhegy egyik présházának padlásán. Nem szívesen adták volna meg magukat, ám a háborúból elégük volt. A falu tiszteletben

tartotta szándékukat, és hat éven át rejtegette őket. Ami nem jelenti, hogy hat éven át ne jöhettek volna le a padlásról, ellenkezőleg, úgy éltek és dolgoztak kinn a földeken, mint mindenki más. Az első tavaszon az egyik katona szántás közben felsértette a lábát az ekével, vérmérgezést kapott, belázasodott, néhány nap alatt belepusztult. A falu tudta, mindenki tudta, hogy a halálán van ez az ember, orvost mégsem hívtak hozzá. A távoli helységben élő körorvos nem tartozott a mindenkihez. A pap sem, s ezért pap nélkül temették.

Az áthatolhatatlan és vízhatlan világfelfogás, mely nem mentette meg az egyik német életét, oly sérthetetlené és szabaddá tette a maradék ötét, hogy később nem csak helybéli gazdáknál dolgoztak, hanem átjártak napszámba a szomszédos falvakba. Nem volt akadály, hiszen a szomszédos falvak lakói szintén a mindenkihez tartozók, s amit mindenki tud, arról nem érdemes beszélni, és ténylegesen nem tudhatja senki más. Ezért mondom, hogy olyan tájon élek, ahol premodern fogalmakkal gondolkodnak az emberek.

A hidegháború legsötétebb éveiben, mikor az egész magyar társadalmat átszötte a spiclik és a tikos ügynökök hihetetlen hálózata, az öt német férfi nem csak tökéletes védettséget élvezett, hanem egy szép napon, mikor honvágyukat nem tudták már csillapítani, a helybéliek átvitték őket a közeli osztrák határon. Át a szögesdróton, át az aknazáron, át a rettegett vasfüggönyön.

Az embernek olyan érzése támad, hogy itt az élet nem személyes élményekből, nem reflektált történelmi emlékezetből, nem emlékezésből és nem felejtésből áll, hanem mélységes hallgatásból.

Ami persze érthető, hiszen individuális tudattal megáldva az emberek egy kicsit mindig többet kényszerülnek mondani, mint amennyit tudnak, premodern közegben viszont egyéneként jóval kevesebbet mondanak, mint amennyit mindenki tud.

Az erdőkkel tagolt, csendes tájon, amelynek nyugati határán az országút ugyanazon a nyomvonalon halad, ahol és ahogy a rómaiak anno megépítették, s ahol a provincia városainak latin

neve a későbbi nevek mellett úgy maradt fenn, mint egy közeli ismerős beceneve, erősen és szabályosan meghullámzik a föld. Aszfaltozott utat először az angol és az amerikai olajtársaságok építettek a húszadik század harmincas éveinek elején, mikor geológusaik fölfedezték, hogy ez a szépen meghullámzó föld nagy olajkincset rejt a mélyén. Útjaikkal jórészt az egykori szekérutak csapásait követették, ezek a jelentéktelen kis patakoktól átszelt völgyekből dombokra kapaszkodnak, hogy aztán a másik oldalon ugyanilyen óvatosan ereszkedjenek alá egy másik völgybe, ahol ugyanolyan nád, káka, gólyahír és vízi lilium él a zombékban a fűzek és a gyertyánok között, és újabb névtelen kis patakocska csordogál. A völgyek és a dombok szélesen és hatalmasan vonulnak északnyugatról délkeletre. Alkonyatkor párával telnek el, s ez vastagon kitart reggelig. Komor táj, amelynek nem földmozgások alakították ki mai felszínét, s még csak nem is az egykori tenger, hanem a jégkorszak végén az Alpokból lecsúszó hó és jégtömegek vájták ki és csiszolták le. Ha valaki megáll egy magaslaton, s abba az irányba néz el, ahol a szelíd Adriát sejtí az isztriai félszigettel, akkor valamennyit hall még a moréna több száz ezer éven át kitartó, roppant csikorgásából és zúgásából. Vagy legalábbis a táj fizikai adottságai sejtetik meg vele az egykori pusztulás és épülés roppant hangját és léptékét.

A dombok gerincére települt kicsiny helységek oly közel fekszenek, hogy a falu nem csak áthallja odaátról a másik harangszavát, amiből tudja, valaki meghalt, tudja kit tesznek a sírba, tudja, hogy valakinek esküvője, valaki újszülöttjének egy távolabbi templomban keresztelője van, avagy egyszerűen dél van, este vagy reggel, s akkor az élet egyenletesen és eseménytelenül halad tovább a maga útjain, hanem tiszta időben a szilvások és almáskertek között megbúvó legszélső házakat látja a távolban.

Nem csak a tudás, hanem a hallás, a látás is a kollektív személytelenség szintjén működik. Együtt látnak és hallanak. Mindig újra halálosan meglep, de elegendő valakinek egy új, még sosem látott ruhát fölvennie, hogy ne ismerjék fel. Hirtelen

érthetővé válik, hogy az individualitás előtti korszakokban az álruhás megjelenésnek ténylegesen megtévesztő szerepe lehetett. Mi több, ha idegen érkezik a faluba, akkor a helybéliek nem tudják megbecsülni az illető életkorát. Nincs rá szemük, mert valószínűleg nem a küllemét, hanem a karakterét, a tulajdonságait figyelik. A külső megjelenéssel kapcsolatban adott esetben épp ellentétesen is viselkedhetnek. Végtelenül bizalmatlanok minden idegennel szemben, kínosan bizalmatlanok, ugyanakkor mindenkit gondolkodás nélkül beengednek a házukba, aki nyakkendőt és öltönyt visel és fölmutat valamilyen papírt. Besurranó tolvajok ennek megfelelően úgy tesznek, mintha adóhivatalnokok vagy földmérők lennének. Annyiszor válik be a trükk, ahányszor megcsinálják. Minden idegen szóhoz a hangzása alapján keresnek értelmet és így építik be a nyelvükbe. Így lesz a majonézból a legnagyobb komolysággal "majomméz" és az agrónomusból "ugromókus", holott a magyar nyelv latin rétegét, a deákot, a mai napig jobban őrzik, mint bárhol másutt az országban. Csupán alapszíneket különböztetnek meg egymástól, sárgát, pirosat, kéket, s ezért olyan színekre mondják, hogy barna, amit másutt lilának, okkernek vagy drappnak tartanak. A sötétbarna, a sötétszürke vagy a sötétkék a közeli kisváros textilboltjában is feketének számít. Ha valakinek kétségei lennének afelől, hogy a differenciált színlátás nem természetes emberi adottság, hanem egyezmény, s akár helyi egyezmények eredménye, itt megbizonyosodhat felőle.

E mélyen ülő premodern sajátosságok ismerete közelebb visz annak megértéséhez, hogy miért adta meg magát, s adott esetben miért adja meg magát e térség az európai történelem halálos kísértéseinek, a nacionalizmusnak, a fasizmusnak és a bolsevizmusnak. Egyszer csak jön valaki, aki saját személyes szándékai szerint kezd beszélni a kollektív tudat nevében. A premodern tudat számára a deklaráció mögé rejtett személyes szándék azonban nem fölismerhető.

Ha valahol füst száll fel, tudja a falu, ki gyújtott tüzet, érzi a falu, hogy a valaki mit égetett el. A világ belátható, a mindenki számon tartható. S olyan mindenkit a falu nem tud

elképzelni, mely a számon tarthatókon túl is tartalmazna még valakiket.

Mondanám meg, kire szavazzon a falu, ezt kérte tőlem a helyi elöljáró, amikor 1990 tavaszán a frissen kikiáltott köztársaság minden polgára először választhatott szabadon. Úgy jött el, mint akit a falu küldött. Tényleg a falu küldte, hiszen a politikai szabadság értelméről vagy tartalmáról még azon a határon jóval túl sem volt senkinek fogalma, ameddig ellát a szem. Talán néhány távoli nagyvárosban, Prágában, Varsóban, Berlinben, Budapesten, ám ott is csak igen keveseknek. 1989-ben a diktatúra sem azért omlott össze, mert Kelet- és Közép-Európa népei lassan megbizonyosodtak róla, hogy a liberális demokrácia és a piacgazdaság világrendje mégis csak jobb, igazságosabb, mint a reálisan megvalósult szocializmusé vagy a soha meg nem valósult kommunizmusé, hiszen az egyén számára nagyobb adag boldogságot biztosít. Szép lenne, ha így lett volna. Ezzel szemben az az igazság, hogy Kelet-Európa és Közép-Európa népei, állatias önzésük és túlélési ösztönük parancsának engedelmessé, ragaszkodtak a magántulajdonuk és az önrendelkezésük minimumához, ragaszkodtak ahhoz, hogy visszaszerezzék vagy megszerezzék, ami jár nekik. Ennek érdekében közösen ásták alá a rendszert, amely diktatúrával, terrorral, tömeggyilkosságokkal, a szólás szabadság, a gyülekezési szabadság és a sajtó szabadság szigorú korlátozásával óhajtott mesés evilági formát kölcsönözni az emberi kollektivitás ősrégi hajlamának és annak a legalább oly ősrégi kívánságnak, hogy ember az emberrel egyenlő legyen. A világ e tekintélyes méretű táján a politikai szabadságnak más jelentése volt és más jelentése maradt, mint más téjékokon.

Ha megmondtam volna az elöljárónak, hogy a falu kire szavazzon, akkor a falu bizonyára arra a pártra vagy arra a jelöltre adta volna voksát, amelyre vagy akire én, de nem mondtam meg. S nem azért nem mondtam meg, mert tartok a kimondott szó felelősségétől. Azért nem mondtam meg, mert a demokrácia első pillanatában nem kívántam megtagadni a politikai szabadságról és a demokráciáról alkotott

felfogásomat. Inkább röviden elmondtam, hogy az én személyes véleményem szerint a jelöltek közül ki milyen nézetet képvisel, s ebből következőn a falunak melyik jelölttel kapcsolatban milyen előnyökkel és milyen hátrányokkal kell számolnia. Nagyon vigyáztam, előadásom egyetlen párttal vagy személlyel szemben se legyen hajszálnyit sem elfogult. Közben láttam az előljáró szemén, hogy elutasítónak érzi a viselkedésemet, és csalódottsága miatt a mondókámat csak részben fogja fel. Kedvetlenül, úgymond dolgavégezetlenül távozott, több kétséggel, mint ahogy jött. Inkább ezt vállaltam, mintsem hogy mágikus és mitikus tudatszintjénél fogva félrevezessem, és úgy tegyek mintha én lennék a sámán, aki olyan dolgokat is meg tud neki mondani, amit más nem tud előre. Azóta ő is halott, s engem ma is az elégedettség érzésével tölt el, hogy csalódottságot okoztam ugyan, ám a demokrácia individuális alaptermészetét illetően nem tévesztettem meg őt.

Azóta a politikai vélemények minden esetre a faluban is alaposan megoszlanak. A falunak át kellett élnie, hogy történetében először nem lehet többé megfellebbezhetetlen, a külvilág eseményeivel szemben vízhatlan a véleménye. Mindenkinek külön kell a személyes véleménye felől dönteni, ami persze igen törekennyé teszi a véleményt és mindennél veszélyesebbé a személyes életet.

Azokon a forró nyári éjszakákon, amelyekről a legidősebbek mesélnek, a vadkörte alatt halkán énekeltek. Minden elbeszélő hangsúlyozza, hogy halkán.

A falu halkán énekelt.

Bizonyára nem akarta a falu illetéktelenül fölzavarni az éjszakát.

A helybéliek mentalitása a mai napig erősen maradt mágikus és mitikus tudattartalmakra utal, holott körülöttük a világ láthatóan másutt jár. Aminek tudatában vannak, s még arra is képesek, hogy a különböző tudatszintek között mechanikusan váltsanak, bár a falu belső életére ez nincsen különösebb hatással, hiszen a különböző tudatszintek közötti váltást a puszta életösztön diktátuma szerint teszik meg, s az

individuális reflektivitás kultúrája híján nem tudják értelmezni. A legegyszerűbben megérthető példákat fogom elmondani, hogy belelássunk ebbe a sajátos tudathasadásba.

Tudják például, hogy másutt köszönnek egymásnak az emberek, hiszen maguk is eljárnak dolgozni máshová, ám a falun belül a köszönés változatlanul ismeretlen. A környékbeli falvak lakóival sem köszöntik egymást. Nem is búcsúznak el egymástól. Amikor a szomszédok, rokonok vagy ismerősök megpillantják egymást az utcán vagy a járműveken, akkor köszönés helyett azonnal beszélni kezdenek, s egészen addig beszélnek, amíg a másik hallótávolságon kívül nem kerül. Ez így udvarias, és nem másként. Azt sem kérdezik meg, hogy a másiknak hogyan szolgál a tisztelt egészsége. Az erre vonatkozó udvarias érdeklődés inkább mindenkit meghökkent és megrémiszt. Lelkük, testük napi állapotára vonatkozóan ugyanis nincsenek elvont reflexióik, holott szívesen és részletesen beszámolnak a legkínosabb betegségeikről, és büszkén megmutatják a testükön a sebesüléseiket. Akár felhajtják a szoknyájukat, letolják a nadrágjukat, hogy megmutathassák, hogy ők mindezek ellenére túléltek. Beszéd közben nem hallgatják meg egymást, a dialógus műfaját nem ismerik. Nem véleményük van erről vagy arról a tárgyról, hanem folyamatosan elbeszélnek, egyetlen nagy történetet mondanak. Ha többen vannak egy helyen, akkor mintegy párhuzamosan rábeszélnek egymás szavára, olykor hárman, négyen, mintha egyetlen végtelenített magnószalagra mondanák rá személytelen monológjukat. Ilyenkor éktelen hangzavar támad, mégis pontosan felfogják, a kollektív tudat szempontjából elemzik, értelmezik, majd a nagy falutörténeti kronológia megfelelő helyére illesztik mások elbeszéléseinek állításait és kijelentéseit.

Az állításokat és kijelentéseket nem lehet későbbi felismerések vagy korábban elkövetett elemzési hibák miatt korrigálni. Ezt nem engedik meg, és nem is teszik meg. A korrekció művelete teljesen ismeretlen, s ezért nem csak félreértéseket nem lehet tisztázni, hanem ismeretlen fogalmakat sem lehet bevezetni, vagy tévesen rögzült fogalmakat

kijavítani. Valószínűleg azért nem lehet, mert más az időélmény, más a helyi időszámítás. Ahhoz hogy valami a kollektív tudatban megváltozzék, több tapasztalatra van szükség, mint amennyit egyetlen ember személyes ellenvéleménye képvisel. Az időélmény különössége abból is látható, hogy a nagy falutörténeti elbeszélés kronológiájában vannak ugyan napok, ezeknek vannak egymásra torlódó eseményei, de miként az antik történetíróknál, nincsenek évszámok. "Kedden, mikor jövök ki, mer mondok, megnézem, a fiam ugye má meggyött-e a bussze, tuggya, a hármaside, abba a nyárba, na, mikor leszakadtak az oszlopru a madzagok, mondom is még belénk vág a villám, hát mekkora jég esett, látta maga is má, mint az öklöm, csak úgy kopog, na mondok, megnézem má, és akko látom, gyön vele ám az ember, tuggya, mittudom én, rossebb tuggya kicsoda vót még a bussze, a hármaside, de nem csak én láttam, ez a leóvasó, a nevit meg nem mondom magának, nem gyött minden hónapba, de minden másodiba gyött, rendesen", s így tovább, egzakt asszociációs sorban. Sem Freudnak, sem Proustnak nem lenne szakmai kifogása ellene.

Mindig sokan dolgoznak együtt. A lehető legnagyobb körben dolgoznak együtt, azon más családok tagjaival dolgozik együtt az egész család, akikkel valamilyen okból gazdasági kapcsolatba kerültek, illetve valamilyen okból gazdasági kapcsolatba kell kerülniük. Munka közben folyamatosan, valamennyien beszélnek, olykor kitartóan kiáltoznak, hiszen a szabad ég alatt igen nagy távolságokat kell a beszéddel áthidalniuk. A hangerő mindig fölülmúlja az individuális szükségletet. Ami az idegen fülében úgy hangzik, mint egy különös munkadal, s ezt mindenki a közös ritmusra állva, emelt hangon adja elő magának. Mintha a közös munka értelméről kéne minden pillanatban mindenkinek meggyőznie önmagát.

A pénz értékével mindenki a lehető legnagyobb mértékben tisztában van, a pénz és a munka kapcsolatával elvileg nem kevésbé. A falu belső életében a pénz mégsem fizetőeszköz, s ezért az itt elvégzett munka értéke valójában nem fejezhető ki pénzben. Ha valaki kívülről jön elvégezni egy munkát, akkor azt

megfizetik, de a falu határán belül a mai napig senki nem végez el semmit pénzért. Külső szemlélő e pénzgazdálkodás előtti működésbe persze alig lát bele. Az anyagok, a termények és a munka cserekereskedelme zajlik, a tranzakciók piaci értékét azonban nem a külső, hanem az évszázadokra visszatekintő, mindenkori belső piac feltételei szabják meg. Aminek a pénzhez vagy a pénzpiachoz nincs köze. Furcsa módon még akkor sincs, ha olyan árúról van szó, amit pénzért vettek. Ilyen a tetőcserép, a téglá, a kútgyűrű vagy a betongerenda, ami a belső forgalomban munkával, terménnyel vagy valamilyen más anyaggal válik kiválthatóvá, de közel sem akárkinek.

Nem csak évtizedekre visszamenőleg számon tartják egymás között, hogy ki mikor mit adott kinek és ezért mit kapott cserébe, illetve mivel tartozik, hanem ezek a cserekereskedelmi aktusok mélyebben határozzák meg a családok és a személyek egymás közötti viszonyait, mint bármi más. Az idegen számára ismeretlen és áttekinthetetlen érdekeltségi rendszer valamikor az ősi múltban keletkezett és a beláthatatlan jövőbe tart, s mivel e kapcsolatok értéke lényegesen nagyobb az egyes dolgok értékénél, az egyes dolgok kereskedelmi értéke pedig nem számítható át vagy nem váltható át pénzre, a falu határain belül a szó klasszikus értelmében vett követelések és tartozások sincsenek. Ha valamit kaptam, akkor nyilvánvaló, hogy az adás sem elkerülhető, ám a kölcsönös bizalmon alapuló, papíron soha nem rögzített ügylet addig jegelhető, míg a másik félnek nem lesz valami olyasmire szüksége, amit én adhatok. A virtuális tartozások behajtását vagy a virtuális követelések megtérítését egyik fél sem sietteti, nem is kezdeményezi, sőt a saját értékén nem is akarja soha visszakapni. Mintha az a tapasztalat állna az ügyletek mögött, hogy minél több adósa van valakinek tartalékban, s minél tekintélyesebb ez az adósság, szükséghelyzetekben annál nagyobb az esélye, hogy kiségiítsék. Ami néhány évtizede még a túlélés feltétele volt.

Természetesen nem ismeretlen jelenség sem a csalás, sem a lopás, sem az erőszak, sem az önkényeskedés, sem a szexuális tartalmú deviancia. Ezekkel kapcsolatban vannak szankciók, s

ezeknek vannak különböző fokozatai, ám sem az eljárás, sem a büntetés nem emlékeztet azokra az eljárásokra és büntetésekre, amelyeket a különböző modern társadalmakban vagy akár a legközelebbi városokban használnak. Már csak azért sem, mert csalót, tolvajt, erőszakoskodót vagy bolondot nem lehet a faluból eltávolítani. Csak hatósági segítséggel lehetne, de húsz év alatt ilyesmire nem volt példa, s amennyiben az elbeszéléseknek hinni lehet, korábban sem. Húsz év alatt nekem is olyan benyomásom támadt, hogy néhány bolond nélkül falu nincsen el, egy tolvajnak pedig mindig lennie kell. A tolvajlás legalább emlékezteti rá az embert, hogy ő sem más, mint rettenetes élősködő a természet testén és titkos devianciáival komoly kolonc a társadalom nyakában. Vannak tébolyultak, vannak tolvajok, vannak eltévelyedettek, valamennyien olyan családok tagjai, akik más családokkal állnak vérségi kapcsolatban, ezek pedig nem csak egymással, hanem mindenkivel szoros kereskedelmi kapcsolatban állnak.

Elvileg nincs mit tenni, a falunak mégis tennie kell valamit ellenük a rend és a békesség érdekében.

Ha a falut különleges esemény rázza meg, akkor először is egy gyors egyeztetési eljárás indul. Ennek a műveletnek a szükségességéből válik visszamenőleg érhetővé, hogy miért kell mindenkinek mindenről állandóan mindent tudnia. Ki hol volt, ki mit látott, mikor hol mi történt. Ezekre a kérdésekre ezekben a súlyos és fenyegetéssel teli órákban mindenkinek válaszolnia kell. A válaszokból pedig még akkor is gyorsan összeáll a kép, ha senki nem látott semmit, hiszen mindenki ismeri mindenki szokásait, s ebben az esetben a kizárásos módszert működtetik. A gyanúsított gyorsan megkerül, s általában visszaeső. Ami megint csak erősíti a falu meggyőződését, hogy a bűn az elháríthatatlan természeti csapások közé tartozik, és legfeljebb a kár mértéke korlátozható. Magát a személyt olyan általános utalások segítségével azonosítják egymás között, hogy a nevét ne kelljen kimondani. A megnevezés legszélsebb határára jutnak, amikor ezt mondják: "Tudom ám én, de meg nem mondom neked, hogy kire gondolk. Tudod te azt." S ez valóban így van,

hiszen az azonosítási aktus következtében a falu tudja, de úgy tudja, mintha az első pillanattól kezdve tudta volna. Mindenki tudja ki, holott a nevét nem mondta ki senki.

Az ítélkezéssel addig várnak, míg sokan össze nem jönnek egy helyen a gyanúsítottal együtt. Jelenlétében közösen előadják a történeteket és figyelnek. Rettenetes pillanatok. S ez csak a legenyhébb büntetés. Van verés, van rendszeres verés, van a pajta felgyújtása és a ház felgyújtása és van a gyilkosság. Valaki véletlenül belefordult a kútba. Amikor negyven évvel ezelőtt először jártam a faluban, még láthattam egy ház elszenesedett tetőszerkezetét.

A súlyosabb büntetésekről egymás között sem beszélnek. Súlyos hallgatásként, fekete hiányként maradnak fenn a nagy elbeszélésben.

Nem mondhatnám, hogy a falu halott, él. Bár az utóbbi években az életfeltételek alapvetően megváltoztak, lakossága részben kicserélődött, elzártsága jelentősen oldódott. Régóta nincsenek olyan súlyos deliktumok, amelyek miatt a falunak a legmélyebben elhallgatott eszközökhöz kéne nyúlnia. Verbális ítélet végrehajtásának azonban magam is tanúja voltam.

A diktatúra hosszú évtizedeiben e pénzgazdálkodás előtti, súlyos szankciókat ismerő, familiáris kapcsolatrendszerre épült rá az úgynevezett második gazdaság vagy más néven az árnyékgazdaság, amely a kelet- és közép-európai társadalmakat alkalmassá tette rá, hogy ne csak megkerüljék, hanem egyenesen kihasználják a termelőeszközök közös tulajdonlásán alapuló tervgazdaságot. Amivel több évtizeden át megvédték ugyan a magántulajdon szükségességébe és szentségébe vetett hitüket, de paradox módon elmélyítették gondolkodásuk kollektivista jellegét. A kollektív tudatban a csalást és a lopást, szükségből ugyan, de az egyezményesen elfogadott természeti jelenségek rangjára emelték. A kollektív tudat nem tekintette többé bűnnek meglopni vagy becsapni a kollektivitás legfőbb intézményeit, a szövetkezetet és az államot. Ellenkezőleg, a kollektív tudat engedélyt adott rá és biztatott. Ha megloptam a közös gazdaságot, akkor bátor és szabad emberként viselkedtem,

hiszen mindenki nevében erkölcsi elégtételt vettem mindazért, amit a kollektivitás nevében ellenem elkövettek, illetve visszavettem valamit abból, ami az enyém lehetne avagy tárgyszerűen az enyém is volt. A köztulajdon védelmére rendelt általános etikai korlátok valóságosan föloldódtak a kollektív tudatban. A diktatúra húszadik esztendejében már senki nem kérdezte, hogy van-e legalább névleges indoka elvenni valamit, hanem mindenki vitte amit látott és sikerült elmozdítani, s ez úgy íródott be a kollektív tudatba, mint egy etikailag elfogadott, politikailag pedig kívánatos cselekmény. A társadalmi tudat alapszerkezetén a demokratikus fordulat nem változtatott. Néhány év alatt végbement ugyan a privatizáció és a reprivatizáció, ez azonban nem elégíthette ki ezeknek a társadalmaknak az egyenlőség elvére átállított, és a diktatúra éveiben alaposan elmélyült kollektivizmusát, másfelől nem akadályozhatta meg, hogy a korább megerősödött gazdasági és tudati struktúra, az egész társadalmat átható korrupció formájában működjek tovább. Ami a demokratikus működést teszi lehetetlenné vagy hozza veszélybe.

A körtefa mellől szemlélve azért is oly átlátható a falu története, mert nagy események, mindent felforgató változások után, hosszú évszázadokra elhallgat benne a történelem.

Mintha Giuseppe Tomasi di Lampedusa saját kezűleg írta volna föl minden kapubejárat fölé: " Nagyon sok mindennek kell ahhoz megváltoznia, hogy minden maradhasson a régiben."

Az első igazi éjszakai zaj, amit magam is hallottam, a koszovói háborúba vonuló repülőök zúgása volt felettünk, a teherszállító és a csapatszállító óriásgépeké. Mióta béke van, ismét a csönd.

A nagy vadkörtefa alatt olykor halkán zenéltek az énekükhöz, halkán, így mesélik. Valószínűleg az éjszakával szemben megőrzött ősi óvatosságukkal jelezték isteneiknek, hogy nem felelőtlenül mulatoznak, s nem szeretnék megtörni a földtörténeti csöndet. Akkoriban egyetlen valamirevaló zeneszerszám volt a faluban, egy nagybőgő, amit az első világháború végeztével hozott haza valaki az olasz frontról. De

arra már senki nem emlékezik, hogy milyen zeneszerszámmal muzsikáltak volna az ének mellé még korábban.

El lehet képzelni a nagybőgő mély szavát, a sok egynyelvű száj halk énekét, a moccsatlan nyári éjszakát a baglyok huhogásával és a tücskök ciripelésével.

Legfeljebb a hold, a csillagok világítanak ilyenkor.

Ezen a tájon korábban nem ismerték a kerítést, legfeljebb a szabadon kószáló állatoktól kerítették el élő sövénnyel a zöldségeskerteket. A házakat gerendából építették, sárral vakolták, tapasztották.

Az utolsó boszorkányt a tizennyolcadik század végén égették meg élve.

A tizenkilencedik század végig nem ismerték a kéményt, a tűzhelyek füstje a konyha ajtaja felett hagyott nyíláson távozott.

A villanyt a húszadik század hatvanas éveinek közepén vezették be.

Amikor ifjú emberként először itt jártam, az alkonyattal már vége lett a faluban a napnak, a konyhákban csak a tűzhelyből kivetülő láng világított, még petróleum sem, mécses sem. Amint sötétedik, a takarékosabb vagy fukarabb öregek lassan ma is nyugovóra térnek. Vonat sem halad át a tájon, amely idegen zajt üthetne, s azt a fölösleges képzetet kelthetné, hogy messzi világokba juthat el vele bárki innen. A tizenkilencedik század végén, amikor az Osztrák-magyar Monarchia vasúthálózata különböző gazdasági érdekek szerint végleges formát kapott, a katolikus egyház az erkölcsi rend megőrzése reményében ragaszkodott hozzá, hogy ezen a vidéken ne haladjon át vasútvonal. Azóta sincs. Csupán az Eszterházy hercegek erdőségeit kötötték be egy keskeny nyomtávú erdei vasúttal a távoli fővonalba.

Miként egy mesés játék a terepasztalon, a mai napig kattogva viszi az ölfát a csöndes erdőszéleken.

Senkinek nem lehet kétsége, hogy a nagy vadkörtefa alatt eltöltött meleg nyári éjszakákon a falu rituális elmélkedésbe merült, mintegy érvényesítette a kollektív tudattartalmait. S

ha ezt a sajátosságot valaki elképzei, akkor visszalát a kereszténység ezer éve előtti időkbe. Ami ezen a vidéken valójában csak nyolcszáz esztendőt jelent. A honfoglalás után olyan magyar nemzetség élt e településeken, amely sokáig a legbrutálisabb eszközökkel sem volt a keresztény királyság intézményével összebékíthető. A magyar királyság e nyugati határvidékén, amelyet cölöpökből és földből épített gyepű védett, s ahol a legjobban szolgáló várjobbágyokat a koraközépkori királyok felszabadították és nemesi rangra emelték, még kétszáz esztendőn át a régi szokásokat őrizték, a régi isteneiket tisztelték. Ezek árnyai a mai napig visszajárnak és közelebb állnak az itt élők lelkéhez, mint ahogy maguk is hinni szeretnék.

Ami közel sem példátlan az európai kereszténység történetében. Ennél jóval nagyobb, jelentékenyebb területek maradtak hosszabb időkre pogányok, s az évszázadnyi csúszások nyomai a kontinens szellemi térképén a fejlődési szint különbözőségeként a mai napig fennmaradtak.

Odafönn például, a messzi északon, az Északi-tenger és a mai napig érintetlen Mazuri-tavak között elterülő hatalmas, erdős vidéken, a Visztula és a Memel folyása között, ahol egykor a pruzok, más nevükön a pruzzenek, avagy ma ismeretes nevükön a poroszok éltek, valami igen hasonló történt. A poroszok megtérítésével a magyarok megtérítésében szintén nagy szerepet játszó prágai püspök, Adalbert foglalatostkodott. Életének történetét azért is érdemes röviden elbeszélni, mert olyan kapcsolatok és összefüggések válnak benne láthatóvá, amelyek már e korai időben meghatározták annak a nagyobb földrajzi egységnek a belső életét, amelyet a kortársi politikai nyelvhasználat nagy előszeretettel Közép-Európának, olykor Kelet-Európának nevez, olykor mindkettőnek egyszerre, holott minden definíciós kényszer ellenére sem tudja vagy nem merészeli kijelölni a terület határait.

Ha valaki vállalkozna e nehéz definíciós feladatra, akkor először is meg kéne mondania, hogy hol van a kontinens centruma, s ehhez képest mi számít perifériának. Amihez viszont

előbb Európa történeti fogalmát kéne kiemelnie a különálló nemzeti történetek nacionalista és kolonialista mitológiáinak hálójából, hogy ezek egymásra hatásaként, összefüggéseként, az akulturizáció bonyolult és sokoldalú folyamataként írhasa le a kontinens történetet. Akkor azonban világossá válna, hogy sem az európai történelem, sem az európai kultúra nem írható le a földrajzi fogalmak keretei között. Oroszország vallási története például lényegesen különbözik azoknak az országoknak a történetétől, amelyek nem a bizánci kereszténységhez kapcsolódtak, művészetének, filozófiájának és mentalitásának története ellenben nem választható le róla specialitásként, holott földrajzi fogalmak szerint az Urálnál véget ér az európai kontinens, de nem az európai történelem. 1814-ben Metternich herceg a földrajzi fogalmaknál szellemesebb önkénytel határozta meg az európai határokat. Ő a bécsi kongresszuson, ahol a európai monarchiák küldöttei vadonatúj tárgyalási technikával századokra eldöntötték a kontinens sorsát, úgy vélekedett, hogy "*Europa endet bei der Wiener Landstraße.*" Mármint, a nagy piactér mögött, a következő szélesebb bécsi utcánál érne véget. Mert azon túl a Balkán következik, ahol köztudottan nem emberi lények élnek. Ezen az egykori nagy piactéren található ma Bécs nagy buszpályaudvara, ahová menetrend szerint megérkeznek a távolsági buszjáratok a balkáni országokból.

De bármiként legyen, ez az Adalbert nevezetű jeles férfiú, aki 955-ben Libice grófjaként látta meg a napvilágot, s alig harminc évesen azzal a feltétellel vállalta el a prágai püspökséget, hogy megfelelő hatalmat kap a meglazult erkölcsi fegyelem helyreállítása végett rendkívüli intézkedéseket tenni, néhány év alatt belátta, hogy intézkedéseivel nem megy semmire. A történetből rögtön kiderül az is, hogy Adalbert mit értett meglazult erkölcsi normák alatt. Nem azt, hogy egy igen előkelő családból származó úrhölgy megcsalta a férjét, és ráadásul egy pappal tette, aki a gyóntatója volt. Ilyen banális históriákkal Adalbert nem foglalkozott. Őt az bősztette fel, hogy pogány szokás szerint maga a férj készülődik kivégezni a feleségét,

amit nem csak mindkét család tagjai helyeselnek, hanem egész Prága helyesel.

Adalbert a kollektív pogány regressziót tartotta erkölcstelennek. Ahogy a demokrácia szempontjából a premodern regresszió szintén nem a legelőnyösebb. Lényegesen csökkenti a demokratikus intézmények működésének hatásfokát.

Szolgáival Adalbert elraboltatta a hölgyet, és zárdába csukatta. Nem számolt vele, hogy a pogány rítusnak Krisztus jegyesei között szintén vannak hívei, s így az előkelő családnak nem esett nehezére a hölgy rejtekhelyét felderíteni. A család szolgái visszarábolták a bűnös némbert, s így a férj mindenki legnagyobb meglepésére saját kezűleg gyilkolhatta le. A népítélettől tartva, Adalbert erre magára hagyta püspöki székét, kíséretével a pogány magyaroknál keresett menedéket, akiknél több sikert remélt. Követeitől tudta, hogy Gejza a magyar nemzetségek fejedelme, hajlandóságot mutat a kereszténység felvételére. 994-ben érkezett a magyar fejedelem székhelyére, ahol több magyar előkelőséget sikerült megkeresztelnie, ám nem tudjuk, hogy meddig maradt. Azt tudjuk, hogy udvari papját, Asztrikot hagyta hátra, aki térítési ügyekben az első magyar király udvari tanácsadója lett, s 1001 tavaszán hódoló küldöttséggel indult II. Szilveszter pápához, Rómába.

Adalbert ekkor nem volt már az élők között.

Sorsának alakulásáról annyi tudunk, hogy rövid ideig odafönn, a messzi északon, Boleszláv herceg udvarában időzött, s feltehetően nem csupán azért engedett a lengyel herceg hívásának, hogy a pogány poroszokat végre megtérítse, hanem azért, mert a prágai udvarban hallani nem akartak róla, hogy a csehek püspökeként visszatérjen.

Amióta a hidegháború legnagyobb építménye, a berlini fal leomlott, s azok az országok, amelyek addig az erős európai demokráciák és az oroszországi diktatúra közé beszorulva élték a maguk izolált életét, ismét bejárhatók, álmélkodó turisták és izgatott vállalkozók hada fedezi föl az emberi civilizációtól érintetlen, sötét erdőkkel és kristálytiszta tavakkal borított

lengyel tájat, ahol a pogány poroszok Adalbert püspököt a kíséretével együtt megölték. Boleszláv hercegnek csak súlyos váltságdíj fejében sikerült megkapnia a püspök tetemét, hogy új vallása szabályai szerint eltemesse. Ennek utána pedig több mint kétszáz esztendőnek kellett eltelnie, míg a lengyel hercegek egyáltalán gondolni merészeltek a porosz szomszédok erőszakos megtérítésére. Végül is Konrád herceg egyezett meg erről 1226-ban a Palesztinában székelő német lovagrend nagymesterével, aki a német-római császárnál és a pápánál kért biztosítékot, hogy térítő és kolonizáló vállalkozása fejében valóban megkapja a kulmok és a poroszok földjét, miként a lengyel herceg megígérte. Fél évszázadon át tartott a krisztusi szeretet nevében vívott véres térítő háború. Még hatalmas vadkörtefánk sem hallgat ilyen régi időkről.

Tőle nem messzire áll azonban egy ősoreg szelídgesztenye, amit az erdészek nyolcszáz évesnek mondanak. Minden évben többször elzarándokolok hozzá. Egy csöndes erdőszélen áll, dombtetőn.

Akkor erősödhetett fává, amikor a helybélieket mégis csak sikerült megtéríteni. Aminek sok tárgyi nyoma ezen a tájon bizony nem volt és nem maradt. A szokásokban vagy a szófordulatokban is alig van jele. Jézus Krisztust vagy Szűz Máriát nem hívják segíteni, nem fohászkodnak hozzájuk, nem szidalmazták őket, legfeljebb Istent emlegetik, mikor bajba keverednek. A dombtetőkön megbúvó települések közül nem egynek a mai napig nincsen temploma, aminek nem feltétlenül a nagy szegénység a magyarázata. A mai napig miséznek viszont abban a három kis templomban, melynek alapjait a korai középkor hittérítői tették le. Kápolna, útszéli fészület is alig akad messzi földön. Sok ideje nem lehetett a kereszténységnek az elmélyülésre ezeken az ősi településeken, meg a szeretet elmélyítésére irányuló módszerek sem lehettek elég meggyőzőek. Legfeljebb sírkövek, fából ácsolt haranglábak emlékeztetnek rá, hogy keresztények élnek itt.

Mikor aztán az első, szabadon választott magyar parlament törvényben rendezte az állam és az egyház viszonyát, s

történetükben először nem egymás alá vagy fölé, hanem egymás mellé rendelte őket, efelett érzett örömet akartam megosztani az egyik szomszédossal, egy idős férfival, akivel együtt utaztunk az autóbuszon. Hosszan hallgatott. Majd gondterhelten azt válaszolta, nem szeretné, ha az unokáit vasárnap csendőrrel vinnék a templomba, ahogy egykor vele tették.

A települések neve két részből áll, mindig egy családnév, és a települési mód nevét jelölő köznév összetételéből. Ez a köznév a régi magyarban erdőirtott területet, illetve széket, székhelyet jelentett. Minden falu nemesi család székhelye. Azoknak a határőrizetre rendelt várjobbágyoknak a leszármazottai élnek ezekben a falvakban, akiket több évszázados szolgálataik és sikeres megtérésük jutalmaként, III. Béla király 1178-ban, illetve néhány évtizeddel később II. András király szabadított fel és emelt nemesi rangra. A nemesi családok nevei nem csak magyar, hanem török, kun, szláv, sőt vallon eredetre utalnak. Az is tudható, hogy ma nem pontosan azon a helyen élnek, ahol őseik letelepedtek. A falvak eredetileg nem a dombhátra, hanem a széles völgyekbe, a patakok folyásához közeli kisebb emelkedőkre települtek. A tizenkilencedik század végén elvégzett feltáró ásatások, az újabb terepbejárások és a leletmentések tárgyi tanúságai szerint, ezek a régi települések azonban jóval korábbiak. Kőeszközök és kerámiatöredékek mutatják, hogy a legősibb őslakók már a neolitikumban kedvezőnek találták a helyet a megtelepedésre. A velünk közvetlenül szomszédos falu területén jelentős késő rézkori kultúrára valló emlékmű került elő a földből, többek között egy nagyméretű, erősen díszített, álló női figurát ábrázoló szobor töredéke, sőt egy cserépfazékre való arany érme. A települések a korai és a késői bronzkorban és a vaskorban is lakottak maradtak, később pedig a tartósan itt élő kelta lakosság hagyott magáról nyomot. A római hódítás még itt találta a kelta településeket, s az itáliai eredetű telepések tűzhelyei szintén fönmaradtak. Ezt követték az avar, szórványosan a germán, a morva, a frank, végül a szláv betelepülési hullámok. Római kori cseréptöredéket magam is

találtam. Szántással, kapálással fordul ki a földből, vagy eső mossa ki. A több ezer éven át folyamatosan lakott hely a patakparti emelkedőn, minden különösebb régészeti ismeret nélkül meghatározható. Üres és feltűnően lapos maradt, másként nőnek körülötte a növények.

A történeti idők kezdeteire visszautaló folyamatosságot a török hódítás szakította meg. A környék nemesi falvainak lakói nem tehettek mást, a víz közeléből felhúzódtak a biztonságosabb dombtetőkre, amelyeket akkor még erdők borítottak. Az utak a korai középkorban a patakok folyását követték, s ezek a nyomvonalak tavasszal és ősszel, amint elenyészik vagy még nem nő ki az egynyári növényzet, szintúgy láthatók. A portyázó törökök ezeken az utakon törtek be a falvakba, elhajtották az állatokat, kiürítették a terménytároló edényeket, rabszolgának vitték el a gyerekeket. Ha a kunyhónál alig nagyobb ház nádfedelét nem is gyújtották fel, a túlélők számára mindez egyet jelentett a téli éhhalállal. A török hódoltság másfél évszázadát még a dombtetőkön meghúzódó falvaknak is alig sikerült túlélniük. Amikor az osztrák császár hadseregének a tizenhetedik század végén sikerült a törököt visszaszorítania a Balkánra, 17 lelket számláltak a faluban. Ez a tizenhét ember őrzött meg aztán valamit abból az évezredes tudásból a nagy fák alatt, amiből valamennyit nekem is sikerült elsajátítanom.

Még tudom, hogy az udvarom közepén a nagy vadkörtefa alatt meleg nyári éjszakákon a falu halkán énekelt, s ezt a tudást immár tovább is adtam, ma már azonban nincsenek kiválasztott fák és a falu nem énekel.